

HELGONET
SANKT OLAV

och Österbotten

NILS ERIK VILLSTRAND

Förord

Professor Nils-Erik Villstrand är en av de största experterna på Österbottens historia. Han verkade åren 2000 - 2017 som professor i nordisk historia vid Åbo Akademi, och har under sin karriär även fungerat bl.a. som arkivchef vid Svenska litteratursällskapet i Finland och som chef för Österbottens museum. För projektet Sankt Olav Österbotten har han fördjupat sig i Sankt Olavskulten inom det område som utgör dagens Svenska Österbotten - som han själv skriver med tyngdpunkt på de södra delarna av det medeltida Österbotten.

Planeringen av och utvecklingsarbetet med den österbottniska pilgrimsvandringsleden St Olav Ostrobothnia grundar sig på bland annat denna utredning av prof. Villstrand. Utredningen fungerar som den historiska bevisningen, som krävs för certifiering av leden som både Olavsled och europeisk kulturrutt.

St Olav Ostrobothnia, som löper från Kristinestad i söder till Karleby i norr, ska genom färjeförbindelsen från Vasa till Umeå sammanfoga den österbottniska leden med de norsk-svenska St Olavslederna.

Slutmålet för samtliga nordiska St Olavsleder är Nidarosdomen i Trondheim, där kungen Olav av Norge ligger begravnen.

Här i Österbotten består ruten av totalt 21 dagsetapper, främst utmed befintliga vandringsleder, skogs- och naturstigar. Mera information om St Olav Ostrobothnia finns på www.stolavostrobothnia.fi.

Utvecklandet av den österbottniska St Olavsleden har lyckats tack vare finansiering från Aktion Österbotten, Svenska Kulturfonden, Harry Schaumans stiftelsen och Undervisnings- och Kulturministeriet. Som projektägare fungerar Kvarnen samkommun i Kronoby och som delgenomförare fungerar KulturÖsterbotten och Ab Kristinestads Näringslivscentral.

Carola Wiik, projektchef
Kvarnen samkommun

Svenska
kulturfonden

HARRY
SCHAUMANS
STIFTELSE

UNDERSVINGS- OCH
KULTURMINISTERIET

Pilgrimer från ”de yttersta gränsbygderna av de kristnas bygd”. Helgonet Sankt Olav och Österbotten under medeltiden

Det äldsta belägget för att en kyrka i Finland var tillägnad det nordiska helgonet Sankt Olav (Olof) är från 1398 och gäller Närpes kyrka i Österbotten. Påven Bonifatius IX i Rom utfärdade det året ett privilegiebrev om avlat och av det framgår att socknens träkyrka var invigd till Sankt Olavs och det heliga korsets ära. Den som besökte kyrkan på vissa fastslagna dagar och då donerade en summa pengar till sockenkyrkans kassa utlovades

Närpes kyrka. Foto: Daniella Lindström.

avlat. Avlaten var störst, så mycket som tre år och 40 dagar, om besöket skedde på någon av en rad bestämda helgdagar, bland dem kyrkans invigningsdag, S:t Olavs dag eller det heliga korsets dag. (Nikula 1974, s. 16)

Här kommer i huvudsak utgående från annan forskning ett svar sökas på tre frågor:

Vilken ställning hade helgonet Sankt Olav i Österbotten?

Företog österbottnisk allmoge längre pilgrimsfärder?

Pilgrimer från Österbotten till Nidaros – hur kan de ha tagit sig fram?

Svaren kan inte bli annat än ofullständiga på grund av den källtorka som råder kring österbottnisk medeltid. Forskaren är hänvisad till det arbetssätt som den svenska agrarhistorikern Janken Myrdal kallar källpluralism och som går ut på att i analysen väga in allt som överhuvudtaget kan mjölkas på någon form av information. (Myrdal 2012) Den består av ett ”man tager vad man haver” och kunde därför lika väl benämnas Kajsa Wargs metod. Jag inleder med en kort karaktäristik av det medeltida Bottniska rummet. Tyngdpunkten i framställningen har lagts på den södra hälften av det medeltida Österbotten.

Bottniska rummet på medeltiden

Landet kring Bottenviken, från Kvarkenområdet till havsvikens innersta del, kallades på medeltiden Bottnen eller Norrabotn. Enligt Nils Friberg var den västra och östra delen av Bottnen så intimt förbundna med varandra på medeltiden att de i en studie rörande det ekonomiska livet bör behandlas gemensamt. Under 1400-talets senare del kom benämningarna Västerbotten och Österbotten i användning. (Friberg 1983)

Om det geografiska rummet utvidgas till att omfatta allt land kring Bottniska viken framträder ett område med Stockholm som centrum i källorna. Den här maritima regionen, som från och med 1809 blev transnationell, kan lämpligen kallas det Bottniska rummet eller den Bottniska sfären. Den får i det följande stiga fram som ett alternativ till att studera det förflutna ur ett invant nationalstatsperspektiv. (Om detta se Villstrand 2015)

Österbotten var starkt underutnyttjat i förhållande till resurserna och var på 1200-talet attraktivt för svensktalande inflyttare västerifrån och finsktalande söderifrån (Sydvästra Finland inklusive Satakunta). Samtidigt var den territoriella staten Sverige i vardande och hade tillsammans med den katolska kyrkan ett intresse av att stabilisera sin närvaro i området med hjälp av inflyttad befolkning. Det första skrivna dokumentet om Österbotten är från 1303 och handlar om rätten till jord. De svenskspråkiga inflyttarna och troligen också de finskspråkiga var kristna. Det måste betyda att kung Olav som helgon kom till Österbotten med dem. Sankt Olav verkar ha varit särskilt starkt förankrad inom den svenska befolkningsgruppen som etablerade sig i landskapet. Bland nybyggarna var giften mellan personer ur de två språkgrupperna vanliga och resultatet blev en blandbefolkning där det svenska inslaget var starkast närmast kusten. (Tarkiainen 2008; Isoaho 2011, s. 150–160)

Lilla istiden, ett nyckfullare och sämre klimat med kalla vintrar och våta somrar, borde ha skapat en utmanade svår situation för de bottniska bönderna under senmedeltiden men huvudintrycket av det spröda källmaterialet är ändå att bebyggelsen växte. Kring mitten av 1300-talet var antalet gårdar (bondehus-håll) 1 000–1 300 i Österbotten. Utgående från det rimliga antagandet att det bodde minst åtta personer på varje gård ger det en befolkning om ungefär 9 000 personer. Bebyggelsen tätnade och befolkningen växte under senmedeltiden. På 1550-talet var gårdarnas antal 4 200 och befolkningen således i storleksordningen 34 000 personer. Av dem talade uppskattningsvis hälften svenska. Österbottningarna bodde i kustnära miljöer eller längs å- och älvdalarna.

Strandängarna i ett flackt landskap gav ett gott bete för boskapen och goda höskördar. Förutsättningar för boskapsskötsel var goda men spannmål var en bristvara i Österbotten. Och för att man skulle kunna ta vara på den fisk man fångade behövde man kunna köpa salt. Det fanns inga städer i Väster- och Österbotten, men nog handelsplatser där allmogen kunde sälja och köpa varor av inresande köpmän söderifrån. Den omfattande allmogeseglation från Österbotten med utförselvaror som fisk, smör och sältran, som blir synlig i skatteläng-

dena från 1500-talet, gick i huvudsak till Stockholm och Mälaramrådet. Trygghetsmaximerande bönder var mot sin vilja starkt exponerade mot en marknad; under dåliga skördeår var varuutförseln stor och under goda år mindre. (Friberg 1983; Villstrand 2002).

Området styrdes inledningsvis från Åbo och Kumo älvdal. Albrekt av Mecklenburg lät sannolikt på 1360-talet uppföra Crysseborg/Korsholm i närheten av den nuvarande staden Vasa. En borg i trä uppfördes för att trygga handeln. Österbotten blev ett borglän. Korsholm förlorade redan på 1400-talet sin militära betydelse och man lät troligen fästningsverken förfalla. Hela Norrabotn lydde under de sista decennierna av 1300-talet och fram till 1440-talet under fogden på Korsholm i Österbotten. (Jern 1977)

De äldsta socknarna var från söder Närpes (som hela medeltiden utgjorde en del av Satakunta), Mustasaari, Kyro och Pedersöre. Karleby blev självständig socken under slutet av 1400-talet och Vörå i början av 1500-talet. Socknarna lydde kyrkligt under biskopen i Åbo. Den "kamp om själarna" som fördes mellan Uppsala och Åbo stift utmynnade i att gränsen mellan stiftet stabiliserades norr om Kemi älv.

Detta dokument, nere t.v., ses som "grundläggningsbrevet" av Korsholms slott, Crysseborg. Handlingen har nummer 761 i Dipomatarium Fennicum. Originallet förvaras i Riksarkivet i Stockholm, Codices A 10, Registrum ecclesiae Aboensis. Se df.narc.fi.

Vilken ställning hade helgonet Sankt Olav i Österbotten?

Tre olika typer av helgon tillbads, bibliska gestalter, såsom Maria och Anna, personer ur den allmänna kyrkohistorien, t.ex. Lars och Ursula, och nordiska helgon, bland dem nationalhelgonen Olav, Knut, Erik och Henrik.

Det första belägget för en kult i Finland kring Sankt Olav är påven Bonifatius VII:s löfte 1296 att alla som besökte Åbo domkyrka under Olofsmäss kunde räkna sig en tre år och 120 dagar lång avlat till godo. Sankt Olav var det populäraste helgonet i Norden och viktig också i fromhetslivet inom Åbo stift även om man, som Jyrki Knuutila framhållit, inte kan avgöra hans popularitet utan en systematisk jämförelse med dyrkan av andra gestalter med helgonstatus i stiftet. Mot slutet av medeltiden vördades enligt bevarade helgonkalender som helgon 161 till 185 gestalter i Åbo stift. Biskop Magnus Stiernkors i Åbo vände sig 1493 till ärkebiskopen i Nidaros, framhöll hur välkänd Sankt Olav var i Åbo stift, och föreslog att man skulle byta relik. Han ville till Åbo få en relik ur S:t Olavs heliga kropp i utbyte mot ett ben av S:t Henrik. Han fick ett vänligt svar men ingen relik. (Knuutila 2010, s. 57–58, 384)

Den viktigaste medeltida pilgrimsleden till Nidarosdomen gick från Selånger i Medelpad och i inget annat svenskt stift i dagens Sverige är Sankt Olav så starkt närvarande i kyrkohistorien som inom Härnösands stift. (Grundberg 1997; Lundegårdh 1997) Den västra och den östra delen av Bottnen lydde under olika biskopar men det har ändå sitt intresse att ställa frågan huruvida Olav kan tänkas ha varit lika populär som helgon överallt inom det Bottniska rummet. Med hjälp av kunskap om vilka kyrkor som var tillägnade Sankt Olav, om vilken konst (skulpturer och bilder) som avbildade helgonet det fanns i olika kyrkor, liturgiska skrifter som ger en inblick i firandet av Olofsmäss och som kan knytas till bestämda kyrkor är det möjligt att få en inblick i hur spridd kulten kring honom var. För de medeltida sockenkyrkornas del i Österbotten ser det ut så här:

<i>Kyrka</i>	<i>Dedikation</i>	<i>Konst</i>	<i>Liturgiskt material</i>	<i>Altare</i>
Närpes	x	x		x
Mustasaari				
Storkyro	x	x	x	
Vörå	x	x	x	
Pedersöre	x	x		x
Karleby				

Källa: Knuutila 2010, tabell 1, 5 och 18.

Altarskåpsmålning
från Vörrå kyrka. Sankt
Olav till vänster, Sankta
Barbara till höger.
Bild: Tomas Klemets.

Från Lappfjärds kapell finns en träskulptur bevarad, som kan ha flyttats dit från Närpes kyrka, och från Korsnäs kapell en målning föreställande Sankt Olav på en dörr till ett altarskåp. En av åtminstone två träskulpturer föreställande Sankt Olav i Pedersöre kyrka omformades efter reformationen till en skulptur av den bibliska kungen David som spelar harpa. Den finns numera överst på orgeln i Jeppo kyrka dit orgeln såldes 1888. (Appelgren 1985, s. 642–643, 657; Knuutila s. 190, 205–206, 245)

Med hjälp av indicier som hopar sig är det (som Jyrki Knuutila visat) möjligt att visa i vilka kyrkor det med sannolikhet fanns Sankt Olavs-altaren. Närpes kyrka var tillägnad Sankt Olav enligt det påvliga privilegiebrevet 1398 för avlat som skulle tillfalla kyrkan. Också belägget för konst relaterad till helgonet talar för att det fanns

Den harpospelande kung David på orgelläktaren i Jeppo kyrka. Har tidigare varit en Olavsstaty. Foto: Elias Nordström.

Dörrar till altarskåpet i Korsnäs gamla kapell. Sankt Olav till höger, Sankt Erik till vänster. Ingår i Österbottens museums samlingar. Foto: Sonja Ahola.

Träskulptur av Sankt Olav, Pedersöre kyrka. Troligen tillverkad i sydvästra Finland, tidigt 1500-tal. Foto: Jimmy Österbacka.

ett Olavsaltare i kyrkan. Förekomsten av ett liknande altare i Storkyro, Vörå och Pedersöre stöds av ett indicium: för Storkyro och Vörås del liturgiskt material, för Pedersöres vidkommande en möjlig dedikation. (Knuutila 2010, s. 332–337)

Mustasaari (Vasa) medeltida stenkyrka förstördes i en brand 1852. År 1690 omnämns "[e]n hoop gamla bilder eller beleten" i kyrkan men p.g.a. branden känner vi inte till så mycket mer än så. (Åkerblom 1941, s. 407) Tre helgonfigurer har bevarats från den eldhärjade kyrkan, men ingen av dem föreställer Sankt Olav. (Appelgren 1985, s. 649–650) Också Mustasaari kyrka kan ändå på ett annat sätt visas ha en anknytning till Olavskulten, nämligen via tidpunkten för när sommaringet i socknen hölls.

Olofsmäss inföll den 29 juli och markerade som andra helgondagar ett övergångsskede inom det agrara året. Vid Olofsmäss skulle höbärgningen vara slutförd så att spannmålsskörden kunde ta vid. Om Olofsmäss bestämde biskop Hemming i Åbo 1352 att dagen inom hans stift skulle firas som en dag helt befriad från arbete. Kvällen före Olofsmäss öppnades helgonskåpet som innehöll en träskulptur som föreställde Sankt Olav och den första av ett antal böner förrätades. Höjdpunkten i firandet var mässan på Olavsdagen. Den innehöll också en predikan på folkspråket med helgonet som tema. (Knuutila, s. 57, 347–369, 395)

I Österbotten hölls marknader och/eller ting gärna i anslutning till Olofsmäss. De medeltida socknarna var vidsträckta och det fanns därför all orsak att tidsmässigt koordinera olika aktiviteter. (Salminen 1997, s. 90) Domarna förflyttade sig från tingsplats till tingsplats med början i norr. På 1500-talet hölls ting enligt följande i den södra hälften av Österbotten (1548): Karleby 22.7, Pedersöre 24.7, Vörå 27.7, Kyro kyrka, 29.7, Ojaniemi 31.7 och Mustasaari 2.8 (Närpes hörde judiciellt till Satakunta. Luukko 1950, s. 401).

Eftersom tingsdagarna angavs utgående från katolska helgdagar hade tidtabellen medeltida ursprung. Det är ingen enkel uppgift att försöka pussla ihop sporadiskt förekommande uppgifter om tingstider och marknadsdagar till en rimlig helhet, men ett försök med Olofsmäss i fokus ger följande resultat:

Den frimarknad som hölls i Närpes vid Långö hamnplats hade troligtvis medeltida traditioner. År 1624 blev den enskild marknad för staden Vasa. Marknad hölls vid den tiden två gånger om året, nämligen Olavsdagen om sommaren och Barbaradagen om hösten. (Nordlund 1931, s. 256)

I Kyro hölls marknad vid S:t Lars (10.8) eftersom kyrkan var tillägnad det här helgonet. (Luukko 1950, s. 142) Tinget i Kyro hölls däremot, som redan framgick, under 1500-talet på Olofsmässdagen och i Mustasaari kort därefter. Det här stämmer väl överens med medeltida uppgifter om tidpunkten för sommaringet i Mustasaari. Sankt Olavsdagen förekommer nämligen som utgångspunkt för dateringen i dombrev utfärdade vid tingen i Mustasaari: "näst efter S:t Olofs dag" (1473 Diplomatarium Fennicum (DF) 3553, <http://df.narc.fi>), "odensdagen näst effter s. Oloffz dagh" (1510, DF 5467) och "monedagen näst epter sancte Oleffs dag" (1512, DF 6701). Dateringarna gör det rimligt att anta att inte bara tinget utan också en marknad vid handelsplatsen i Mustasaari ägde rum i anslutning till Olofsmäss. (Jfr Salminen 1997 s. 92).

De första städerna i Österbotten grundades i början av 1600-talet, staden

Uleåborg 1605 och året därefter Vasa. Villkoren för handeln förändrades och år 1616 beviljades Stockholm, Åbo, Raumo och Björneborg två frimarknader i Österbotten, den ena i Pedersöre hamn, den andra i Salo (fi. Saloinen) hamn. Bägge fick inledas Olavsmässodagen och pågå i två veckor. (Waaränen (utg.) 1878, s. 91–94) Hölls marknaden i Pedersöre och Salo också under medeltiden i anknytning till Olofsmäss? Att beslutet 1616 uttryckligen stadgade att marknaden skulle inledas ”om Oluffzmesso dagh” talar för att marknaden i anslutning till Olofsmäss var en etablerad lokal tradition. (Jfr Knuutila 2010, s. 77–78)

Utgående från de fakta som härmed redovisats var helgonet Sankt Olav välkänt och ett alternativ av rang att vända sig till i bön om hjälp i det medeltida Österbotten. På samma sätt måste Olofsmäss ha varit ett datum som många hade skäl att lägga på minnet och en dag att se fram emot som ett välkommet avbrott i vardagen. Ett tillfälle att visa helgonet vördnad, delta i bönerna och mässan, träffas och umgås, dricka öl, göra affärer eller få sin sak avgjord av tinget.

I det svenska riket blev Olavskulten inte aktivt motarbetad under reformationen och de folkliga traditionerna kring honom kunde följaktligen leva vidare. (Lidén 1999, s. 25) Helgondagarna behöll därför länge sin etablerade plats i det kyrkliga livet. Landsprosten Jakob Geet bötfällde 1553 två bönder i Mustasaari för att de fiskade på Olavsdagen. (Åkerblom 1941, s. 410)

Företog österbottnisk allmoge längre pilgrimsfärder?

Den som begav sig på vallfart gjorde det av något av tre olika skäl: för att få hjälp, för att tacka helgonet eller som en del av sin botgöring. Den som råkat i själsnöd, drabbats av sjukdom eller var i behov av hjälp i någon annan sak sökte sig till en ort förknippad med ett helgon och vände sig här till helgonet i en bön om hjälp. En person som i bön hemma vänt sig till ett helgon och blivit bönhörd gjorde en vallfart för att visa sin tacksamhet. En tredje orsak var en vallfärd till en kyrka tillägnad helgonet där den vallfärdande personen som en del av sin botgöring betalade en avgift som gick till underhållet av kyrkan i fråga och i gengäld erhöll en avlat i ett bestämt antal dagar. (Knuutila 2010, s. 396)

Utgående från avståndet kan vallfarterna från Finland delas in i tre olika grupper: 1) fjärrvallfarter till ett internationellt känt mål såsom Rom eller Santiago de Compostela, 2) pilgrimsvandringar till regionala (nordiska) vallfartsorter såsom Vadstena eller Nidaros och 3) lokala vallfarter till en kyrka, till stiftets domkyrka, eller till någon annan närbelägen ort som var förknippad med ett visst helgon. Inom Åbo stift kunde pilgrimen vandra till Åbo domkyrka, Nousis

kyrka eller S:t Henriks predikohus i Kumo. (Krötzl 1997, s. 141; Knuutila 2010, s. 396)

Några tungt vägande belägg för medeltida pilgrimsfärder från Finland till Nidaros finns inte. Medeltidshistorikern Christian Krötzl har framhållit att det finns ”mycket få skriftliga belägg för Olavsresor från Island och Finland”. (Krötzl 1997, s. 146, jfr Krötzl 2014, s. 37) Att sådana företogs är ändå ytterst rimligt med tanke på Sankt Olavs stora popularitet. Att personer som hörde till allmogebefolkningen begav sig på vallfart framgår av två mirakelberättelser från 1370-talet och Pedersöre socken i Österbotten. Som belägg för att Birgitta var värdig att kanoniserades dokumenterades 64 mirakler åren 1374–1376, två av dem från det medeltida Pedersöre (Birgitta Birgersdotter kanoniserades 1391).

Kristina som bodde ”i de yttersta gränsbygderna av de kristnas bygd” led av fallandesjuka och hade utan resultat vänt sig till olika helgon i bön. Hon åkallade slutligen ”fru Birgitta” och blev hjälpt. Trogen sitt löfte vallfärdade Kristina tillsammans med sin man Mikael till Vadstena. Med dem följde också Sylvester som fått tillbaka sin syn sedan han åkallat Birgitta. Också han hade gett ett löfte om att vallfärda till Vadstena om han blev botad. (Lundén (red.) 1959, s. 261) Helena, som var dotter till Lars Toresson, var sju år gammal då hon tappade bort sig i skogen och irrade omkring i tio dygn utan att ha något att äta. Hennes far vände sig i bön till Birgitta och Helena hittade nu hem genom att följa efter ett boskapsdjur som lämnat sin hjord. Det ansågs märkvärdigt att Birgitta redan innan Lars hade vänt sig i bön till henne hade hjälpt Helena att överleva bland farliga djur i skogen och utan att känna någon hunger. Tillsammans med Helena och ”en stor hop grannar” vallfärdade Lars till Vadstena. (Lundén (red.) 1959, s. 262–263)

Många av de personer som nämns vid namn i de två mirakelberättelserna bar kristna namn (Back 1967, s. 324–325) och huvudpersonerna kände till att helgonen kunde hjälpa den som befann sig i nöd och vände sig till dem i bön. De avlade också ett löfte om vallfart. Att ta sig den långa vägen från Pedersöre till Vadstena i grupp var ingenting oöverstigligt. Personerna kunde ta sig till Stockholm på någon av de många skutor som årligen besökte staden. Eller så följde de med på en båt som sökte sig upp förbi Stockholm till någon annan ort i Mälaren. Som svensktalande hade de lätt att kommunicera med personer de mötte på vägen och framme i Vadstena. Att ett rätt stort antal personer från Pedersöre vallfärdade till Vadstena på 1370-talet talar för att vallfärder från Österbotten till Nidaros, den viktigaste vallfartsorten i Norden, var genomförbara också för en person ur allmogebefolkningen.

Pilgrimer från Österbotten till Nidaros – hur tog de sig fram?

Det snabbaste och bekvämaste sättet att ta sig fram i det medeltida Österbotten var för det mesta med båt. Segelleden söderut gick längs kusten och via Åland och därifrån vidare över Ålands hav till Mäljarregionen. Det var tryggast att ”träckla sig fram” mellan holmar och skär och så långt det var möjligt undvika en seglats över öppet hav.

Det fanns också sommar- och vintervägar. Huvudvägar var Kyrönkangasvägen (Tavastehus–Korsholm) – med förlängning vintertid över Kvarken – och den nord–syd gående Strandvägen. Organiserandet av ett vägnät kan förmodligen knytas till byggandet av Korsholms slott på 1360-talet som nytt administrativt centrum. Sommarvägarna var ridstigar snarare än vägar i egentlig mening (lämpade för färd med häst och vagn). Norrut från Korsholm byggdes ridvägen först åren 1618–1620 om till en landsväg, 3,5–4 meter bred. Åar och älvar var en utmaning för den som rörde sig i syd–nordlig riktning, man tog sig i avsaknad av broar över de större vattendragen med hjälp av färjor. (Salminen 1997, s. 53–62)

Vintertid var det enklare och bekvämare att ta sig fram än om sommaren. Då gick färden med häst och släde längs vintervägar som kunde dras rakare än sommarvägarna. Man utnyttjade de tillfrusna vattendragen och Kvarkens isar. Kvarken är istäckt en tredjedel av året men på grund av vind och strömmar kan det bildas packisvallar som i modern tid försvårar framkomligheten för fartyg men som också försämrar framkomligheten för den som rör sig över isen. (För färder över Kvarken se Salminen 1997, s. 94–100)

För den som vintertid behövde förflytta sig mellan riksdelarna stod tre rutter till buds, över Ålands hav, norra Kvarken eller en färd landvägen runt Bottenviken. Kvarkenalternativet började enligt en karta 1789 i Vasa, gick via byarna mot havet, sedan över till ön Replot och därifrån över till Björkö, Lappöarna och Valsörarna. Efter en färd över Kvarkens isar nådde resenären Holmön och sedan fastlandet i Västerbotten. Avståndet mellan Vasa och Umeå var 144 kilometer. Med häst och släde kunde man ta sig över Kvarken på en dag; en fördel med det här alternativet var att avståndet var så litet. Det finns spridda uppgifter om resorna över norra Kvarken från och med medeltidens slut. I kommentarerna till Olaus Magnus kända *Carta Marina* från 1539 beskrivs hur den som red ut på eller körde med släde över Kvarkens isar kunde färdas i kapp med båtar som samtidigt seglade på öppet vatten. Dokumenten som belyser Kvarkenfärder äldre än 1600-talet är få, men bl.a. med tanke på Korsholms slotts läge är det enligt medeltidshistorikern Tapio Salminen skäl att utgå från att vintervägen över Kvarken är gammal. Några konkreta belägg för medeltida färder över Kvarken sommartid tycks inte existera.

Vinter eller sommar, de svenska dialekterna ger ett visst belägg för mer än

sporadiska kontakter över Kvar-
ken. Svenska talas i Österbotten
från Sideby i söder till Karleby
i norr. En del drag i dialekterna
informerar om att inflyttningen
av svenspråkig befolkning ägde
rum efter 900-talet. Dialekterna
bär också vittnesbörd om hur
en rad språkliga nyheter över
Kvarken kommit in i dem från
det nordsvenska dialektområdet.
(Ivars, 2015, s. 56, 75, 80, 107,
128–130, 153–154) Som redan
nämnts lydde både Väster- och
Österbotten en tid under Kors-
holms slottslän, och en given
förutsättning för att en sådan ad-
ministrativ helhet skulle fungera
var möjligheten till färder mellan
de bottniska kusterna.

Hur kan en medeltida pil-
grimsfärd från Österbotten till
Trondheim och hem igen be-
kvämast ha genomförts? Stefan
Brink skriver (1997, s. 244) om
hur ”[i] princip alla socknar med
självaktning i Norrland” har haft
en eller fler vägar som hävdas
vara pilgrimsvägar som leder
till Nidaros. Sankt Olavskulten
i Medelpad var strakt koncer-
trerad till landskapets medeltida
centrum Selånger med hamn,
kyrka, kungsgård och tingsplats.
Det var enligt traditionen här
som Olav, då han återvände till
Norge från Gårdarrike, steg i land
och lät resa ett kopparklätt kors
innan han fortsatte sin färd mot
sitt öde vid Stiklestad. Vi kan
inte med säkerhet veta att han
faktiskt besökte Selånger, men
det är en perifer omständighet i
sammanhanget. Också för öst-
erbottningar måste en vandring

Olaus Magnus, Carta Marina från år 1539. Kartan är den tidigaste någorlunda korrekta kartan över Norden.
Bild: Wikimedia Commons.

mot Nidarosdomen som inleddes i Selånger ha framstått som det högprioriterade alternativet. (Grundberg 1997, s. 208–221)

Knappast någon vågade riskstycket att vintertid försöka ta sig över Kölens bergmassiv, och den optimala tidpunkten att vara på plats i Trondheim var kring Olavs dödsdag den 29 juli, den dag på året då det åtta dagar långa firandet av Olavsmässan inleddes i staden. Att följa med en österbottnisk bondeskuta till Stockholm var inget bra alternativ för en pilgrim eftersom de flesta av dem anlände till Stockholm sent om sommaren eller under hösten. Högsåsongen i den österbottniska allmogeseglationen på Stockholm inföll nämligen (enligt uppgifter från 1754) under hösten med början sent i augusti. (Friberg 1983, s. 306–308) Ett behändigt alternativ för en återvändande pilgrim från Nidaros torde däremot ha varit att till hösten söka sig ned till Stockholm och där stiga ombord på en österbottnisk allmogeskuta på väg norrut via Åland och därifrån norrut längs Bottniska vikens östra kust.

Tack vare den omfattande sälffångsten vintertid var förmågan till en avancerad läsning av is allmän bland österbottningarna. Ett bättre alternativ än Stockholm för utresan var därför att senast en bit in i april medan isen ännu bar ta sig över Kvarken eller tidigast i maj resa samma sträcka med båt över från Öster- till Västerbotten. Väl över på den västra sidan kunde kosan styras söderut ombord på en segelskuta som besökte hamnen i Selånger (samma problem här, också de flesta västerbottningarna seglade söderut först sent om sommaren eller tidigt om hösten). Alternativet var att vandra söderut den långa vägen längs Norrlandskusten ända ned till Selånger.

Att pilgrimsvandra i grupp hade sina fördelar, bland dem inte minst en större trygghet, och en mindre grupp österbottniska pilgrimer måste ha kunnat arrangera en färd över Kvarken – eller (och ännu mer riskabelt) från Närpes kortaste vägen över öppet hav till Selånger – i egen regi eller som köpt tjänst. Båten med besättning kanske återvände omedelbart eller så blev den liggande i hamnen i Selånger tills pilgrimerna återvände.

Nils Erik Villstrand

professor emeritus i nordisk historia, Åbo Akademi

nils.villstrand@abo.fi

Litteratur

Appelgren, Kari, ”Om den skulpterade och målade inredningen i svenska Österbottens kyrkor”, *Svenska Österbottens historia* V (Vasa 1985).

Back, Lars, ”Den äldsta bosättningen i Karleby”, *Karleby sockens historia* I (Karleby 1967).

Brink, Stefan, ”När norrlänningen bytte religion”, Lars Rumar (red.), *Helgonet i Nidaros. Olavskult och kristnande i Norden* (Stockholm 1997).

Friberg, Nils, *Stockholm i bottniska farvatten. Stockholms bottniska handelsfält under senmedeltiden och Gustav Vasa. En historisk-geografisk studie* (Stockholm 1983).

Grundberg, Leif, ”Hamn i kungens namn! Sankt Olofs hamn i Selånger – Medelpads medeltida centrum”, Lars Rumar (red.), *Helgonet i Nidaros. Olavskult och kristnande i Norden* (Stockholm 1997).

Isoaho, Mari, recension av Knuutila 2010, *Mirator* 12/2011.

Ivars, Ann-Mari, *Dialekter och småstadsspråk. Svenskan i Finland i dag och i går* I:1 (Helsingfors 2015).

Jern, Kurt, ”Förvaltning, beskattning och befolkningsutveckling i svenska Österbotten före 1809”, *Svenska Österbottens historia* I (Vasa 1977).

Knuutila, Jyrki, *Soturi, kuningas, pyhimys. Pyhän Olavin kultti osana kristillistymistä Suomessa 1200-luvun alkupuolelta 1500-luvun puoliväliin* (Helsinki 2010).

Krötzl, Christian, ”Den nordiska pilgrimskulturen under medeltiden”, Lars Rumar (red.), *Helgonet i Nidaros. Olavskult och kristnande i Norden* (Stockholm 1997).

Krötzl, Christian, ”Suomalaiset pyhiinvaellukset osana eurooppalaista perinnettä, Sari Katajala-Peltomaa, Christian Krötzl & Marjo Meriluoto Jaakkola (toim.), *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla* (Helsinki 2014).

Lidén, Anne, *Olav den helige i medeltida bildkonst. Legendmotiv och attribut* (Stockholm 1999).

Lundegårdh, Ingrid, ”Kampen om den norrländska Olavskulten”, Lars Rumar (red.), *Helgonet i Nidaros. Olavskult och kristnande i Norden* (Stockholm 1997).

Lundén, Tryggve (red.), *Den heliga Birgitta. Himmelska uppenbarelser IV* (Malmö 1959).

Luukko, Armas, ”Keskiaika ja 1500-luku”, *Etelä-Pohjanmaan historia II* (Vaasa 1950).

Myrdal, Janken, *Boskapskötseln under medeltiden. En källpluralistisk studie* (Stockholm 2012).

Nikula, Sigrid, ”Kyrka och kyrkogård”, *Närpes i går och i dag* (Närpes 1974).

Nordlund, K.I., *Blad ur Närpes historia II* (Närpes 1931).

Salminen, Tapio, ”Vägar och vägnät i Österbotten till år 1635”, Tapio Salminen, Raisa Maria Toivo & Timo Haavisto, *Via Österbotten. Vägar och vägtrafik i Österbotten från medeltiden till 1990-talet* (Vasa 1997).

Tarkiainen, Kari, *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa* (Helsingfors & Stockholm 2008)

Villstrand, Nils Erik, *Landet annorlunda. Uppsatser om Österbottens historia* (Vasa 2002).

Villstrand, Nils Erik, ”Den bottniska sfären. Reflektioner kring en transnationell maritim regions oskrivna historia”, Finn-Einar Eliassen m.fl. (red.) *Den ri- anske vending* (Oslo 2015).

Waaranan, Johan E. (utg.), *Handlingar upplysande Finlands historia under Gustaf II Adolfs tid II* (1615–1618) (Helsingfors 1878).

Åkerblom, K.V., *Korsholms historia I* (Korsholm 1941).

